วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก Journal of Thai Traditional & Alternative Medicine
ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๐ Vol. 5 No. 3 September-December 2007

ภาคผนวก

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย (๓)

คณะอนุกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ในคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย *,†

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ที่รับผิดชอบในการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีด้านการแพทย์แผนไทย ในระบบบริการสุขภาพ ได้ร่วมมือกับสำนักวิทยาศาสตร์ราชบัณฑิตยสถาน จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานขึ้น โดยมีเป้าหมายที่จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยอย่างน้อย ๑,๐๐๐ คำ เพื่อใช้เป็นเอกสารอ้างอิงด้านการแพทย์แผนไทย. บทความนี้จึงนำศัพท์จากผลการพิจารณาของคณะอนุกรรมการทั้ง ๒ คณะมาทยอยลงพิมพ์ในวารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก เพื่อรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องในวิชาชีพแพทย์แผนไทย ซึ่งหากมีข้อคิดเห็นที่แตกต่างจะได้นำเสนอต่อคณะอนุกรรมการให้พิจารณาปรับปรุงแก้ไขต่อไป.

ศัพท์แพทย์แผนไทยเรียงตามลำดับอักษร

กระเพาะข้าว, กระเพาะเข้า น. ๑. กระเพาะอาหาร. ๒ . ลำไส้ใหญ่ตอนบน (อันตัง) เขียนว่า เภาะเข้า เพาะเข้า กะเพาะเข้า กะเภาะเข้า กะเภาะข้าว กระเพาะข้าวก็มี.

กระเพาะน้ำ น. กระเพาะปัสสาวะ. เขียนว่า เภาะน้ำ เพาะน้ำ กะเพาะน้ำ กะเภาะน้ำ กะเพาะน้ำ กะเภาะน้ำ กระเพาะน้ำก็มี.

กล้านัก ว. มีอาการรุนแรงขึ้น มีอาการหนักขึ้น ดังคัมภีร์มุจฉาปักขันทิกา เล่ม ๑ [๑๔/๕๐๔] ตอนหนึ่งว่า "*...ถ้ามิฟังพิษนั้นกล้านัก มักเผาเอาเนื้อนั้นสุก เน่าเข้าไปแต่ปลายองคชาตทุกวัน ๆ ก็ดี...*".

เขม่า น. ชื่อโรคเด็กชนิดหนึ่ง เกิดกับทารกที่อยู่ในเรือนไฟ (โดยทั่วไปอายุไม่เกิน ๑ เดือน) ผู้ป่วยจะมีฝ้าสีเทาแล้วเปลี่ยนเป็นสีดำ เกิดได้ตั้งแต่หน้าอกถึงปลายลิ้น เมื่อลุกลามเข้าไปภายใน ก็จะทำให้มีอาการรุนแรงขึ้น เช่น อาเจียนอย่างแรง ท้องเสียอย่างแรง ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑๕/๑๐๕] ตอนหนึ่งว่า "*...เมื่อกุมารอยู่ในเรือนไฟนั้น ให้เป็นเขม่า ครั้นหล่นลงแล้วก็เข้าจับหัวใจแลทรวงอก จะ*

---

* ***คณะอนุกรรมการที่ปรึกษา : ประธาน*** *นพ.วิชัย โชควิวัฒน,* ***รองประธาน*** *รศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร,* ***อนุกรรมการ*** *ศ.ดร.กำจร มนุญปิจุ, ศ.ดร.กาญจนา นาคสกุล, ศ.ดร.กฤษณา ชุติมา, ศ.(พิเศษ) ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ศ.ดร.นพ.ปณต มิคะเสน, ศ.ดร.นพ.สมชัย บวรกิตติ, พญ.สมบูรณ์ เกียรตินันทน์, นางนัยนา วราอัศวปติ, นพ.ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ผู้อำนวยการกองประกอบโรคศิลปะหรือผู้แทน, นายสุพจน์ แจ้งเร็ว, นายปวิต ว่องวีระ, นายสมบัติ พลายน้อย, นายปิ่นแก้ว ตันนวล, นายบุญมี ทองศรี, นายประกอบ อุบลขาว, นายมนาวุธ ผุดผาด, นายยงยุทธ ตรีนุชกร, นางเย็นจิตร เตชะดำรงสิน,* ***อนุกรรมการและเลขานุการ*** *ดร.อัญชลี จูฑะพุทธิ,* ***อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ*** *นางสาวสมทรง ศกุนตนาค, นางกันทิมา สิทธิธัญกิจ.*

† ***คณะอนุกรรมการจัดทำฯ : ประธาน*** *นพ.วิชัย โชควิวัฒน,* ***รองประธาน*** *รศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร,* ***อนุกรรมการ*** *ศ.ดร.พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ, พญ. สมบูรณ์ เกียรตินันทน์, นางนัยนา วราอัศวปติ, นพ. ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ร.ต. หญิงศิริพงษ์ แพทยานนท์, นายสมศักดิ์ หล่ีละเมียร, พ.ท. อ้ม แสงปัญหา, นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช, นายสุวัฒน์ ตั้งจิตรเจริญ, ประธานกรรมการวิชาชีพสาขาแพทย์แผนประยุกต์หรือผู้แทน, นางกัญจนา ดีวิเศษ, นางพรทิพย์ เติมวิเศษ,* ***อนุกรรมการและเลขานุการ*** *ดร.อัญชลี จูฑะพุทธิ,* ***อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ*** *นางสาวสมทรง ศกุนตนาค, นางกันทิมา สิทธิธัญกิจ, นางมาลา สร้อยสำโรง, นางสาวจิรัชยา แก้วสนธยา, นางสาวธนาธิป ฉิมแพ.*

ทำให้สิปากแดงดุจดังสีชาดไปทาน้ำรักอันเปียก แลชาดนั้นก็ดำเป็นสีลูกหว้า แลชางอันหล่นลงมาเข้าท้องนั้นก็เข้าจับเอาหัวตับ ครั้นออกจากเรือนไฟได้ ๒ วัน ๓ วันก็ดี ได้เดือนหนึ่ง สองเดือนก็ดี เขม่านั้นจึงหล่น ในเมื่อสิ้นเขม่าแล้ว ชางจึงบังเกิดขึ้น...".

เชื่อม ๑. น. อาการอย่างหนึ่งของผู้ป่วยที่เป็นโรคบางชนิด มีลักษณะอาการหน้าหมอง ซึม มึนงง ตาปรือ คล้ายจะเป็นไข้ หรือเป็นอาการที่เกิดจากพิษไข้หรือพิษของโรคบางชนิด ๒. ว. มีอาการเงื่องหงอยมึนซึมคล้ายเป็นไข้ ตำราการแพทย์แผนไทยมักใช้คำนี้ร่วมกับคำอื่นที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับอาการที่แสดงออกให้เห็นเด่นชัด ได้แก่ เชื่อมซึม เชื่อมมึน และเชื่อมมัว ดังคัมภีร์ตักกะศิลา [๑๔/๕๑๔] ตอนหนึ่งว่า "*...ทีนี้จะว่าด้วยไข้หงระทด ให้จับตัวร้อนเป็นเปลว เท้าเย็นมือเย็น ให้เชื่อมมัว ไม่มีสติสมปฤดีให้หอบให้ สอึก....*". หรือดังคัมภีร์ประถมจินดา [๒/๖๘] ตอนหนึ่งว่า "*...กาลเกิดขึ้นแต่หทัยลงไป ๔ ๕ เวลา ๙ ๑๐ เวลา ก็ดี ให้ลงเปนโลหิตสดสดออกมาก่อนแล้วจึ่งลามลงมาถึงหัวตับ แลหัวตับนั้นขาดออกมาเปนลิ่ม แท่งให้ดำดังถ่านไฟอุจาระดังขี้เทา ให้ระสำระสาย บางทีให้เชื่อมมึนให้มือเท้าเยนให้เคลิบเคลิ้มหาสติมิได้ แลคนสมมุติว่าผีเข้าอยู่นั้นหามิได้เลย คือไข้หมู่นี้เองกระทำดุจผีตะกละเข้าสิง...*".หรือคัมภีร์โรคนิทาน [๒/๓๓๐] ตอนหนึ่งว่า "*...โลหิตพิการให้คลั่งเพ้อพกให้ร้อน เหื่อพิการมักให้เชื่อมซึม มันข้นพิการมักให้ตัวชาสากไป...*"

เชื่อมซึม *ดูใน เชื่อม.*

เชื่อมมัว *ดูใน เชื่อม.*

เชื่อมมึน *ดูใน เชื่อม.*

ชางกระดูก น. ชางจรชนิดหนึ่ง เกิดแทรกชางช้างอันเป็นชางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันศุกร์ เด็กที่เป็นโรคนี้จะมีเม็ดขึ้นที่โคนลิ้น เมื่อตั้งยอดได้ ๒ วัน ก็จะหลบเข้าไปในท้อง ทำให้ผู้ป่วยมีอาการท้องเดิน มือเท้าเย็น หลังจากนั้นแม่ชางก็จะเลื่อนขึ้นมาที่ต้นลิ้น กลายเป็นยอดแข็งเหมือนตาปลา หากเป็นเช่นนี้ ตำราว่าให้แกะออก แล้วป้ายยาก็จะหายได้ ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๒/๒๖] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักษณทรางกระดูกตั้งยอดขึ้นเปนดังนี้ •••• ครั้นถึง ๒วันหลบหายเข้าไปในท้อง จึ่งทำให้ลงท้องให้มือเท้าให้เยน แม่ทรางนั้นจึ่งกลับขึ้นมาขึ้นต้นลิ้นยอดหนึ่งแขงดังตาปลา ถ้าแพทยรู้แท้แล้วท่านให้แกะให้แทงออกเสียก่อน แล้วจึ่งเอายาบ้ายเถิดหายฯ...*". *ดู ชางจร ประกอบ.*

ชางกระตัง น. ชางจรชนิดหนึ่ง เกิดแทรกหรือเกิดต่อจากชางสะกออันเป็นชางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันพุธ โรคนี้จะเกิดกับทารกที่มีอายุมากกว่า ๑ เดือน โดยจะเกิดต่อจากเขม่า ชางจรชนิดนี้มีแม่ชาง ๓ เม็ด แต่ละเม็ดมีบริวาร ๑๐ เม็ด แม่ชางและบริวารจะทยอยขึ้นตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ทำให้เกิดอาการแตกต่างกัน เช่น เมื่อแม่ชางทั้ง ๓ เม็ดขึ้นพร้อมกันแล้วกระจายไปที่กระเพาะปัสสาวะ จะทำให้มีอาการปัสสาวะขัด ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๐๙] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักขณทรางกระตังนั้นมีแม่ ๓ ยอดมีบริวาร ๓๐ ยอด เมื่อกุมารอยู่ในเรือนเพลิงนั้นเขม่าหามีไม่ ครั้นได้เดือน ๑ ออกจากเรือนเพลิงแล้วเขม่าจึงขึ้น ครั้นสิ้นเขม่าแล้ว แม่ทรางขึ้นรายกันขึ้น ขึ้นในนาภียอด ๑ บริวารขึ้นด้วย ๑๐ ยอด ขึ้นในศอยอด ๑ บริวาณขึ้นด้วย ๑๐ ยอด ครั้นกุมารได้เดือน ๑ กับ ๑๕ วัน บริวาร ๑๐ ยอดซึ่งขึ้นอยู่ในนาภีนั้นก็รายกันขึ้นมาในลำไส้อ่อน ลำไส้แก่ จนถึงทรวงอก ทรางบริวาร ๑๐ ยอดซึ่งขึ้นอยู่ในทรวงอกนั้น ก็ถอยลงไปขึ้นในเภาะน้ำ เภาะข้าวบ้าง แลทรางบริวาร ๑๐ ยอดซึ่งขึ้นอยู่ในศอนั้น ก็รายกันออกไปขึ้นเพดาน ขึ้นริมฝีปากบ้าง แลขึ้นลิ้นกพุ้งแก้มนั้นบ้างหนา ๓ ชั้นดุจดังญ่ายองไฟ ถ้าขึ้นพร้อมกันทั้ง ๓ แห่งดังกล่าวมานี้ ทรางที่ขึ้นในลำไส้นั้นก็ทำให้เปนบิด ทรางที่ขึ้นในเภาะเข้านั้นทำให้ขัดเบา ทรางที่ขึ้นในเภาะเข้านั้นก็ทำให้จุกเสียดมิให้หยากอาหารนอนไม่หลับ ทรางที่ขึ้นคอนั้นทำให้ศอแห้งร้องไห้มิออก ทรางที่ขึ้นเพดานนั้นทำให้ปวดสีสะหายใจขัดดูดนมมิได้...*". *ดู ชางจร ประกอบ.*

ชางกระแนะ *ดู ชางกระแหนะ.*

ชางกระแหนะ น. ชางจรชนิดหนึ่ง เกิดแทรกชางแดงอันเป็นชางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิด วันอังคาร ชางชนิดนี้มีแม่ชาง ๓ เม็ด มีบริวาร ๓๐ เม็ด แม่ชางทั้ง ๓ เม็ดนั้นจะขึ้นที่ปลายลิ้น ๑ เม็ด ต้นคาง ๑ เม็ด และทรวงอกหรือโคนลิ้น ๑ เม็ด โดยมีบริวารล้อมแม่ชางตำแหน่งละ ๑๐ เม็ด เด็กที่ป่วยเป็นชางชนิดนี้จะดูดนมไม่ได้ ลิ้นกระด้างคางแข็ง มือกำ เท้างอ ถ้าแม่ชางเลื่อนลงไปในท้อง จะทำให้

มีอาการท้องเสีย ถ่ายเป็นมูกเลือดใส ร่างกายจะซูบผอม เบื่ออาหาร ปวดมวนท้องมาก เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๒/๒๖] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักษณะทรางกระแนะนั้นตั้งยอดขึ้นเปนดังนี้* 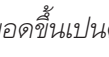 *ให้แพทยพึงรู้ ฯ อันว่าลักษณทรางเหนบนั้นตั้งขึ้นเปนดังนี้* *... สันถานยอดนั้นเลกกลางยอดนั้นดำ ริมยอดนั้นแดง ครั้นหลบลงเข้าท้องจึ่งทำให้ตกมูกเลือด ทรางจำพวกนี้ร้ายนัก...*", ซางกระแนะ, ซางเหนบ ก็เรียก. *ดู ซางจร ประกอบ.*

ซางกราย น. ซางจรชนิดหนึ่ง เกิดแทรกหรือต่อจากซางเพลิง อันเป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันอาทิตย์ เด็กที่ป่วยจะมีเม็ดยอดที่เป็นแม่ซาง ๔ เม็ด ขึ้นที่หัวหน่าว ๒ เม็ด ท้อง ๒ เม็ด และมีเม็ดยอดที่เป็นบริวารอีก ๔๐ เม็ด เมื่อเริ่มมีอาการจะมีลักษณะเหมือนผด เมื่อเป็นมากเม็ดยอดที่เป็นแม่ซางจะมารวมกันที่ท้องทำให้มีอาการตัวร้อนอาเจียน กินอาหารไม่ได้ นอนสะดุ้ง ถ่ายเป็นมูกเลือด เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๐๑] ตอนหนึ่งว่า "*...เมื่อสิ้นกำหนดทรางเพลิงเจ้าเรือนแล้ว ทรางกรายจึ่งผุดขึ้นมาจากกระดูกสันหลังจึ่งตั้งทราง อันว่าลักษณทรางกรายนั้นมีแม่ ๔ ยอด ขึ้นอยู่หัวเหน่า ๒ ยอด ขึ้นอยู่ในนาภี ๒ ยอด มีบริวาร ๔๐ ยอด ครั้นอายุได้ขวบ ๑ กับ ๖ เดือน จึ่งทรางบริวารนั้นก็กระจายออกมานอกเนื้อเปนดุจยอดผด แล้วจึ่งทำให้กุมารผู้นั้นบิดตัวนอนสดุ้งอยู่ประมาณ ๓ วัน แล้วก็จมลงไปขึ้นจับในลำไส้แก่ครั้นได้ ๓ เดือน แม่ทรางที่ขึ้นอยู่ในหัวเหน่านั้น ก็เลื่อนขึ้นมาตั้งในนาภีอีกยอด ๑ เปน ๓ ยอดด้วยกันทั้งเก่า ครั้นเมื่ออายุได้ ๘ เดือน แม่ทรางที่ตั้งขึ้นอยู่ในหัวเหน่านั้นก็เลื่อนขึ้นมาตั้งในนาภีอีกยอด ๑ เปน ๔ ยอดด้วยกันทั้งเก่านั้นในเมื่อแม่ทรางทั้ง ๔ ยอดขึ้นมาประชุมพร้อมกันในนาภีแล้วเมื่อใด ก็ทำให้ตัวร้อนให้ ลง ราก ให้กระหายน้ำให้กินเข้า นมมิได้ ครั้นเมื่ออายุกุมารได้ขวบ ๑ กับ ๗ ๘ เดือน จึ่งบริวาร ๔๐ ยอดนั้นก็แบ่งกันมาขึ้นประจำอยู่หัวเหน่า ๑๐ ขึ้นประจำอยู่นาภี ๑๐ ยอด ขึ้นประจำอยู่กะเภาะเข้า ๑๐ ยอด ขึ้นประจำอยู่ลิ้น ๑๐ ยอด เปน ๔๐ ยอดด้วยกันดังนี้...*". *ดู ซางจร ประกอบ.*

ซางขโมย *ดู ซางโจร.*

ซางข้าวเปลือก, ซางเข้าเปลือก น. ซางจรชนิดหนึ่ง เกิดแทรกซางโคอันเป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันพฤหัสบดี ซางชนิดนี้จะมีแม่ซาง ๕ เม็ด ขึ้นที่กระหม่อม กลางหลัง นาภี และรักแร้ทั้งสองข้าง แม่ซางแต่ละเม็ดมีบริวาร ๑๐ เม็ด รวม ๕๐ เม็ด ผู้ป่วยจะมีอาการปากร้อนและท้องเสีย จากนั้นจะมีอาการมือเท้าเย็น เมื่อแม่ซางทยอยเลื่อนไปที่ท้องจนครบ ๕ เม็ด บริวารทั้ง ๕๐ ก็จะทยอยขึ้นทั้งตัว ทำให้เกิดผื่นคันเหมือนคายข้าวเปลือก ผู้ป่วยจะมีอาการท้องเสีย อาเจียน ท้องอืด มือกำ เท้างอ ลิ้นกระด้าง คางแข็ง ดูดนมไม่ได้ ถ้าไม่หายใน ๓-๗ วัน อาการจะรุนแรงถึงตายได้ ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๒๒] ตอนหนึ่งว่า "*...ทีนี้จะว่าด้วยลักขรทรางเข้าเปลือก ซึ่งเปนทรางจรมาแซกทรางโคเจ้าเรือนสำรับกันนั้นต่อไป ให้แพทยทั้งหลายพึงรู้โดยสังเขปดังนี้ อันว่าลักขณกำเนิดทรางเข้าเปลือกนั้น มีแม่ ๕ ยอดมีบริวาร ๕๐ ยอด แม่ทรางขึ้นประจำอยู่กระหม่อมนั้นยอด ๑ แม่ทรางขึ้นประจำอยู่กลางหลังนั้นยอด ๑ แม่ทรางขึ้นประจำอยู่นาภีนั้นยอด ๑ แม่ทรางขึ้นประจำอยู่รักแร้ ทั้ง ๒ ข้าง ละยอด มีบริวารขึ้นประจำอยู่แห่งละสิบ ๆ ยอด ทรางจำพวกนี้เกิดเพื่อกำเดาเมื่อจะบังเกิดนั้นให้ปากร้อนให้ลงท้องก่อน ทรางจำพวกนี้จึงมาเกิดขึ้นมันให้ตีนให้มือเยนแต่เจบเปนดังนี้ครั้ง ๑ แม่ทรางที่อยู่ในกระหม่อมนั้นจึ่งเลื่อนลงมาตั้งในนาภีอีกยอด ๑ เปน ๒ ยอดด้วยกัน ให้กุมารนั้นเจบอีกครั้ง ๑ แม่ทรางที่อยู่กลางสันหลังยอด ๑ นั้นก็เลื่อนลงมาตั้งอยู่นาภีเปน ๓ ยอด จึงทำให้กุมารจบลงอีกครั้ง ๑ แม่ทรางที่อยู่นักแร้ข้างละยอดนั้นก็ลงมาตั้งอยู่นาภีเปน ๕ ยอดด้วยกันขึ้นเปนดังนี้* ..... *เรียงกันลงมาใต้สดือถึงหัวเหน่า อันว่า ทรางบริวาร ๕๐ ยอดนั้น ก็รายกันไปขึ้นทั้งตัวบางทีให้พริงขึ้นดังคายเข้าเปลือกให้คันสน่อย ถ้ารู้มิถึงก็ว่าออกหัดบางทีผุดขึ้นดังปานดำปานแดงก็มี บางทีผุดขึ้นดังเอาหวายฟาด บางทีผุดขึ้นดังตีด้วยนิ้วมือ ดำแดงเขียวก็มี รากนักมักให้ลงท้องให้ท้องขึ้นให้ชักเท้ากำมือ ให้ลิ้นกระด้างคางแข็งให้ดูดนมมิได้ แลให้เปนไปใน ๓ วัน ๗ วัน วันที่ ๑ พ้นกว่านั้นเปนอาการท่านตัด...*". *ดู ซางจร ประกอบ.*

ซางโค น. ซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันพฤหัสบดี เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะมีแม่ซาง ๔ เม็ด มีบริวาร ๕๐ เม็ด เกิดกับทารกตั้งแต่อยู่ในเรือนไฟ ทารกจะมีไข้ มีผื่นเหมือนผดขึ้นทั้งตัว แม่ซางและบริวารจะกระจายขึ้นไปตามอวัยวะ

ต่าง ๆ ตามลำดับช่วงอายุ ทำให้มีอาการแตกต่างกันไป เช่น เมื่อขึ้นไปที่ปากและลิ้น จะทำให้ลิ้นเปื่อย ปากเปื่อย ไอ ท้องเสีย เป็นต้น ซางชนิดนี้อาจรักษาให้หายได้ใน ๑๕ วัน แต่ถ้ารักษาไม่หาย อาจมีอาการรุนแรงถึงตายได้ ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๒๐] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักขณทรางโคนั้น มีแม่ ๔ ยอดบริวาร ๕๐ ยอด ในเมื่อตั้งอยู่ในครรภมารดานั้น ข้างขึ้นตั้งอยู่เหนือสดือข้างแรมตั้งอยู่ใต้สดือ เมื่อคลอดจะมีเขม่าครั้นหล่นลงไปทรางจึ่งเกิด ตัวกุมารจะพรึงขึ้นดังยอดผดจะให้ปิดตัวลงท้องเมื่อได้ ๓ เดือน แม่ทราง ๔ ยอดนั้นก็รายกันไปขึ้น ขึ้นที่ปลายลิ้นยอด ๑ ขึ้นอยู่ต้นลิ้นยอด ๑ ขึ้นอยู่สองข้างลิ้นข้างละยอด จึ่งทำให้ลิ้น ให้ปาก เปื่อยแล้วให้ไอ ให้ราก เปนกำลัง เมื่อได้หกเดือนทรางยอดเอกซึ่งตั้งอยู่ปลายลิ้นนั้น ก็เลื่อนลงไปตั้งอยู่ในนาภีชายตับทราง บริวารก็ไปขึ้นในกเภาะเข้า ๑๐ ยอด ยัง ๔๐ ยอดนั้นก็ไปตั้งอยู่ปลายลิ้นแลเพดาน ทรางยอดเอกซึ่งลงไปตั้งอยู่ในนาภีชายตับนั้น ก็ทำให้ลง ให้ราก ให้กระหายน้ำ ถ้าแพทยวางถูกไปได้ถึง ๗ เดือน ทรางยอดเอกที่ต้นลิ้นนั้น ก็เลื่อนลงไปตั้งอยู่ริมสดือข้างขวา ทรางบริวารก็ไปขึ้นในเภาะน้ำ ก็ทำให้ลง ให้ราก ให้กระหายน้ำ เมื่อได้ ๑๑ เดือนทรางเอกที่ขึ้นสองข้างลิ้นนั้น ก็เลื่อนลงไปตั้งในนาภีซ้าย ขวา ยอด ๑ ทรางบริวารซึ่งเหลืออยู่ ๓๐ ยอดนั้น ก็ไปขึ้นใส้อ่อน ๑๐ ยอด ใส้แก่ ๑๐ ยอด ขึ้นหัวเหน่า ๑๐ ยอดก็กระทำให้กุมารป่วยเจบครั้ง ๑ เมื่อได้ขวบ ๑ กับ ๖ เดือนจะให้ตกมูก ตกเลือด ให้เปนต่าง ๆ ...*", ซางวัว ก็เรียก. ดู *ซางเจ้าเรือน ประกอบ.*

ซางโจร น. ซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันเสาร์ มีแม่ซาง ๘ ยอด มักเกิดกับเด็กตั้งแต่อายุ ๓ วัน ไปจนถึง ๑ ขวบกับ ๖ เดือน เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะมีอาการแสดงออกที่ปาก ลิ้น และเพดานปาก เป็นเม็ดยอดสีเหลืองขอบแดง แล้วเปื่อยลามไปทั้งตัว ผู้ป่วยจะมีอาการท้องเดินไม่หยุด อุจจาระมีสีและกลิ่นเหมือนน้ำไข่เน่า น้ำคาวปลา หรือน้ำล้างเนื้อ อุจจาระอาจเป็นมูกหรือเป็นเลือดด้วย ซึ่งอาจรักษาให้หายได้ใน ๑๗ วัน หากรักษาไม่หาย อาการอาจรุนแรงขึ้นถึงตายได้ ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๖๖] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักขณทรางโจรนั้น ข้างขึ้นตั้งเหนือสดือข้างแรมตั้งใต้สดือ ทรางโจรนี้มีแม่ ๘ ยอด เมื่อออกจากครรภมารดาได้ ๓ วัน แม่ทรางขึ้นในกลางสันหลังแห่งกุมารนั้น ๔ ยอด ไปขึ้นในกระหม่อมนั้น ๔ ยอด แลเมื่อกุมารได้ ๓ เดือนทรางนั้นก็สำแดงออกมาที่ปากที่ลิ้น นั้นก็ดีที่เพดานก็ดี ตั้งขึ้นเปนเมดเข้าสารหักศีเหลืองตีนขอบนั้นแดง แลสำแดงออกนอกตัวลายดังปลากทิง แลทรางจำพวกนี้มีแม่มีตัวดังตัวไร ปากนั้นดำซ่านอยู่ทุกขุมขนทั้งตัวกุมารนั้น จำพวกหนึ่งอยู่ในลำไส้ตัวยาวปากดำดำประมาณเท่าเส้นด้าย จำพวกหนึ่งเกิดขึ้นเปนอุปปาติกใหญ่เท่าปลายไม้มวน คนสมมติเปนไส้เดือน เกิดแก่กุมารตั้งแต่เดือน ๑ ขึ้นไป เมื่อกุมารได้ ๖ เดือน ทรางนั้นจึงสำแดงออกมาให้เปื่อยเปนขุม ๆ ไปทั่วทั้งตัว แล้วจึงกระทำโทษให้ลงท้องยามิหยุดเลย แล้วจึงแม่ทรางที่กระหม่อม ๔ ยอดนั้น ก็เลื่อนลงมายอด ๑ มาขึ้นกลางสันหลัง ประจบเข้ากันเปน ๕ ยอดแล้วที่ตัวกุมารเปื่อยนั้นก็หายลงไปเอง เมื่อกุมารได้ ๙ เดือนแม่ทรางที่กระหม่อมนั้นก็เลื่อนลงมาอีกยอด ๑ มาขึ้นในกลางสันหลังบรรจบเข้ากันกับเก่าเปน ๖ ยอดด้วยกัน เมื่อกุมารได้ขวบ ๑ แม่ ทรางที่กระหม่อมนั้นก็เลื่อนลงมาอีกยอด ๑ มาขึ้นในกลางสันหลัง บรรจบเข้ากันเปน ๗ ยอด เมื่อกุมารอายุได้ขวบ ๑ กับ ๖ เดือนแม่ทรางที่กระหม่อมนั้น ก็เลื่อนลงมาอิกยอด ๑ มาขึ้นในกลางสันหลังบรรจบกันเปน ๘ ยอดพร้อมกันแล้ว ก็จมเข้าไปขึ้นรอบสดือทั้ง ๘ ยอดนั้น ก็กระทำโทษให้ลงเปนน้ำไข่เน่าเปนดังน้ำคาวปลาเปนดังน้ำล้างเนื้อ ก็ดีเปนมูกเปนเลือดก็ดี ถ้าแพทยวางยาถูกแล้วให้พิจารณาดูกำเนิดทรางโจรซึ่งกระทำโทษนั้นต่าง ๆ.. ", ซางขโมย ก็เรียก. ดู *ซางเจ้าเรือน ประกอบ.*

ซางช้าง น. ซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันศุกร์ ซางชนิดนี้มีแม่ซาง ๘-๙ ยอด มีบริวาร ๘๐ ยอด เกิดกับเด็กตั้งแต่เมื่อออกจากเรือนไฟได้ ๓ เดือน แม่ซางและบริวารจะขึ้นกระจายไปตามแขน ขา ชายโครง กลางหลัง ทำให้มีอาการไอ คอแห้ง เจ็บคอ อาเจียนเป็นลมเปล่า คอเปื่อย คันทั้งตัว มีแผลพุพอง หากขึ้นที่กระเพาะอาหารและลำไส้ จะทำให้กินอาหารไม่ได้ เบื่ออาหาร ท้องผูกเป็นพรรดึก โรคนี้อาจรักษาให้หายได้ใน ๑๖ วัน แต่ถ้ารักษาไม่หายอาจมีอาการรุนแรงถึงตายได้ ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๖๐] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักษณทรางช้างนั้น....ครั้นออก*

จากเรือนไฟได้ ๓ เดือนจึ่งมีแม่ทรางขึ้นตั้งอยู่ในนาภีนั้น ๓ ยอดขึ้นในเพดานนั้น ๒ ยอด ๓ ยอดบ้างขึ้นในอกนั้น ๓ ยอดเมื่อได้ ๖ เดือนจึ่งแม่ทรางอยู่ในเพดาน ๒ ยอด ๓ ยอดนั้น ก็เลื่อนลงมาขึ้นศอจึ่งมีบริวาร ๘๐ ยอด รายกันมาขึ้นลำขาทั้ง ๒ ข้าง ขึ้นหัวเหน่าทั้ง ๒ ข้าง ขึ้นลำแขน ทั้ง ๒ ข้าง ขึ้นข้างโครงแลกลางสัน...". ดู ซางเจ้าเรือน ประกอบ.

ซางแดง น. ซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันอังคาร เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะมีเม็ดยอดที่เป็นแม่ซาง ๖ เม็ด ขึ้นที่กระหม่อม ๓ เม็ด กลางสันหลัง ๓ เม็ด และมีเม็ดยอดที่เป็นบริวาร ๗๒ เม็ด แม่ซางยอดเอกจะมีสีแดง หากเกิดที่สันหลังจะมีอาการแสดงออกที่คอ คาง ขาหนีบ รักแร้ และทวารหนัก ทำให้เด็กที่ป่วยมีอาการท้องเสีย อาเจียน กระหายน้ำ เชื่อมมึน ไอ ผอมเหลือง กินอาหารไม่ได้ ถ่ายอุจจาระเป็นมูกเลือด ซึ่งอาจรักษาให้หายได้ใน ๑๓ วัน เมื่อรักษาหายแล้ว อาจกลับมาเป็นใหม่ได้อีก แต่ถ้ารักษาไม่หายจะมีอาการรุนแรงขึ้น ซางชนิดนี้โบราณจัดเป็นซางที่มีพิษมาก แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ซางแดงตัวผู้และซางแดงตัวเมีย และว่าซางแดงตัวผู้มีพิษร้ายแรงมาก รักษายาก ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๔๘] ตอนหนึ่งว่า "*...ลักษณทรางแดงนี้มีแม่นั้น๖ ยอด อยู่ในกระหม่อม ๓ ยอด อยู่กลางสันหลัง ๓ ยอดมีบริวารอยู่ ๗๒ ยอดเมื่ออยู่ในเรือนไฟหาเขม่ามิได้เหตุว่าแม่ทรางนั้นเลื่อนขึ้นมาเกิดเพดานข้างบนนั้น ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ยอด ก็ดี จึ่งไม่มีเขม่าในเรือนไฟ ครั้นออกไฟแล้วจึ่งเขม่าตานทรางนั้นมีมาครั้นถ้วน ๓ เดือนแม่ ทรางจึ่งลงมาจากกระหม่อมยอด ๑ ขึ้น ๑ เปน ๒ ยอดด้วยกัน จึ่งสำแดงออกมา ที่ศอคางขาหนีบรักแร้ข้างนอกแลทวารหนักก็ดี ยอดนั้นแดงคือทรางแดงสำแดงออกมาให้ลำบากแก่กุมารแก่กุมารีทั้งปวงนั้น จึ่งทำให้ลงให้ราก ให้กระหายน้ำแลให้เชื่อม ให้มึน มีพิศม์ ให้ไอแลให้ศอแห้งให้ผอมเหลืองให้ตกมูกตกเลือดกินเข้ากินนมมิได้ ถ้าแพทยเหนดังนี้แล้วให้พิจารณาดูให้รู้จักว่าตัวผู้ตัวเมีย แลลักษณเปนแลตายดีแลร้ายทั้งปวง...", ดู ซางเจ้าเรือน ประกอบ.*

ซางแดงตัวผู้ *ดูใน ซางแดง.*

ซางแดงตัวเมีย *ดูใน ซางแดง.*

ซางนางริ้น น. ซางจรชนิดหนึ่ง เกิดแทรกหรือเกิดต่อจากซางโจรอันเป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันเสาร์ ซางชนิดนี้มีแม่ซาง ๔ เม็ด มีบริวาร ๕๖ เม็ด เกิดได้กับเด็กตั้งแต่ออกจากเรือนไฟ แม่ซางแต่ละเม็ดและบริวารจะทยอยรายขึ้นตามอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายตามช่วงอายุ ทำให้เกิดอาการแตกต่างกันไป เช่น เมื่อผู้ป่วยอายุได้ ๓ เดือน แม่ซางและบริวารจะไปขึ้นที่คอ ทำให้คอแห้ง ลิ้นขาว ดูดนมไม่ได้ ซางชนิดนี้ อาจเกิดแทรกซางอื่นได้ทุกซาง ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๗๖] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักขณทรางนางรินนั้นมีแม่ยอด ๔ ยอด มีบริวารนั้น ๕๖ ยอด ตั้งแต่กุมารออกจากเรือนเพลิง บางทีขึ้นทรากทรางโจร บางทีต่อสิ้นทรางโจร จึ่งตั้งขึ้นอยู่สดือนั้นยอด ๑ บริวารมาขึ้นด้วย ๘ ยอดขึ้นอยู่ทรวงอกนั้นยอด ๑ บริวารมาขึ้นด้วย ๑๒ ยอดขึ้นอยู่ลิ่นนั้นยอด ๑ บริวารมาขึ้นด้วย ๑๖ ยอด รายกันลงมาตามลำคอถึงทรวงอกขึ้นอยู่ทรวงอกนั้นยอด ๑ บริวารมาขึ้นด้วย ๒๐ ยอด รายกันไปขึ้นตามหัวเหน่าแลไส้อ่อน ไส้แก่ เมื่อกุมาได้ ๓ เดือนแม่ทรางอันอยู่ในลำคอนั้นกระทำให้ศอแห้ง ให้ลิ้นนั้นขาวดูดนมมิได้ เมื่อกุมารได้ ๖ เดือนบริวารทรางขึ้นลิ้นไก่ ๓ ยอดนั้น กระทำให้ไอเปผนกำลัง บริวารทรางทั้งนั้นก็รายกันลงไปบรรจบเอาแม่ทรางที่อยู่ทรวงอกนั้นแล้วจึ่งกระทำให้กระหายน้ำ ให้คอนั้นแห้งให้เชื่อมหลับตามไป บริวารทรางซึ่งอยู่ในทรวงอกนั้น ก็รายกันมาถึงชายโครง ชายตับ บรรจบกันกับแม่ทรางที่อยู่ในสดือนั้น กระทำให้ตกมูก ตกเลือดสด ๆ ออกมา บางทีให้เปนเสมหะ เปนโลหิต เน่าออกมาบ้าง แล้วก็ให้ตับหย่อนลงมาย้อยชายโครง ให้จับเปนเวลาให้ตาแดงเปนสายโลหิต ถ้าวางยาผิดตายถ้าวางยาถูกเข้าค่อยงดต่อไป เมื่ออายุกุมารได้ขวบ ๑ กับ ๖ เดือนทรางที่ในเภาะเยี่ยวนั้นก็กระทำให้ขัดเบา บางทีเบาตกออกมาดังน้ำเข้า ดังดินสอพอง ก็มีดังน้ำหนองก็มี ให้เจบปวดดิ้นเสือกไป มาให้เบานั้นหยด ๆ ไป บางทีให้ฟกขึ้นที่ปลายองคชาต บางทีให้ฟกขึ้นที่หัวเหน่า ให้เป็นหนอง แลหนองนั้นก็กลายเปนปรวดเข้าคือลูกนิ่วบ้า....". ดู ซางจร ประกอบ.*

ซางน้ำ น. ซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันจันทร์ เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะมีเม็ดยอดสีแดงขนาดใหญ่ที่เป็นแม่ซาง ๑๙ เม็ด ขึ้นตามแขน หน้าแข้ง กลางหลัง แก้ม ไม่มีเม็ดยอดที่เป็นบริวาร โรคนี้อาจเกิดกับเด็กตั้งแต่ระยะที่เป็นทารกใน

ครรภ์จนถึงหลังคลอด ซึ่งอาจรักษาให้หายได้ใน ๑๒ วัน แต่ถ้ารักษาไม่หาย แม่ซางจะทยอยขึ้นกระจายไปตามอวัยวะต่าง ๆ เมื่อเด็กมีอายุ ๒ ขวบ ๖ เดือน มักมีอาการหนักขึ้น เม็ดยอดจะแตกเป็นน้ำเหลือง เป็นแผลเปื่อยทั่วตัว นานเข้าจะทำให้มีไข้ ปวดท้อง ท้องร่วง เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๐๔] ตอนหนึ่งว่า "...อันว่าลักขณทรางน้ำนั้นมีแม่ ๑๙ ยอด ในเมื่อครรภมารดาตั้งขึ้นได้ ๓ เดือนนั้นมักให้ มารดาปวดศีศะแลเจบนม แลให้อยากของอันหวานแลให้เมื่อยแขนทั้ง ๒ ข้าง ให้หูหนักตาฟางมักให้เปนลมมืนตึงแลให้รากให้กระหายน้ำเปนกำลังไปจนถึงกำหนดคลอด อันว่าแม่ทรางน้ำทั้ง ๑๙ ยอดนั้น มีสัณฐานยอดแต่ละยอดโตเท่าใบพุทธา มีสีอันแดง ดังผลผักปลังห่ามขึ้นที่ต้นแค่ง ขา แลกลางหลังขึ้นน่าแข้งแลแก้มทั้ง ๒ ข้าง รายกันขึ้นละยอดจนอายุได้ ๒ ขวบกับ ๖ เดือน ย่อมแตกเปนน้ำเหลืองเปื่อยไป รอบตัวครั้นว่าแห้งลงก็หลบเข้าไปทำพายในจึ่งกระทำให้หัวตัวร้อนแล้วก็ทำให้เจบท้อง ถ้าแพทย์ผู้ใดจะรักษาให้แต่งยากระทุ้งให้กิน ให้ออกเสียให้สิ้นเชิงแล้ว จึ่งวางยาทุเลาให้เกินไป๔ ๕ เวลาจึ่งจะหายขาด อันลักขณทรางน้ำนี้หาบริวารมิได้ ท่านให้เกรงแต่ทรางจร กับหละ ละออง ถ้าผู้มาแขกนั้นร้ายอยู่แล้ว เจ้าเรือนก็พลอยฉิบหายด้วยทรางจรนั้น...", ดู ซางเจ้าเรือน ประกอบ.

ซางฝ้าย น. ซางจรชนิดหนึ่ง เกิดแทรกซางน้ำอันเป็นซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันจันทร์ ไม่มีแม่ซางเกิดขึ้นตามผิวหนัง แต่ขึ้นที่เพดานปาก กระพุ้งแก้ม ไรฟัน และลิ้น เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะมีอาการลิ้นเป็นฝ้าขาว มีไข้สูง ปากร้อน ปากแห้งไม่มีน้ำลาย หุบปากไม่ลง กินอาหารไม่ได้ อาเจียน ท้องเดิน อุจจาระเหม็นเหมือนไข่เน่า เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๓๔] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักขณทรางฝ้ายนั้นหาเมดยอดมิได้ จำเภาะขึ้นเพดานกะพุ้งแก้ม ไรฟัน แลขึ้นลิ้นขาว ดาษไปดังยวงฝ้าย มีไยดุจสีสำลีดีดแล้วจึ่งกระทำพิศม์ให้ร้อนไปทั่วทั้งตัว ให้ปากนั้นร้อนให้ปากแห้งหาน้ำลายมิได้แล้วให้หุบปากมิลงอ้าปากร้องอยู่ กินเข้า นม มิได้มักให้รากเปนกำลัง แล้วกระทำให้ลงท้องเหมนดังไข่เหน่า ถ้าแพทยเหนดังนี้แล้วให้พิจารณาดูให้แม่นแท้ คือทรางฝ้ายกระทำโทษดุจกล่าวมาดังนี้...*".. ดู ซางจร ประกอบ.

ซางเพลิง น. ซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันอาทิตย์ เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะเริ่มมีเม็ดยอดที่เป็นแม่ซาง ๔ เม็ดเกิดที่บริเวณฝ่าเท้าเมื่ออายุได้ ๗ วัน และมีเม็ดยอดที่เป็นบริวารอีก ๔๐ เม็ด ขึ้นที่หน้าแข้งข้างละ ๒๐ เม็ด ซึ่งอาจรักษาให้หายได้ใน ๑๑ วัน แต่ถ้ารักษาไม่หาย และมีอาการคงอยู่ แม่ซางและบริวารจะกระจายออกไปทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น เมื่อแม่ซางและบริวารกระจายขึ้นไปจากกลางหน้าแข้งถึงหัวเข่าเป็นเม็ดสีแดงลามออกไปเหมือนไฟไหม้ ทำให้มีอาการปวด เมื่อมีอาการรุนแรงขึ้นอาจถึงตายได้ ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๙๘] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักษณทรางเพลิงนั้นมีแม่ ๔ ยอดมีบริวาร ๔๐ ยอด เมื่อคลอดจาก ครรภมารดานั้นเขม่าขึ้นแต่ในเรือนเพลิง ครั้นได้ ๗ วันแล้วก็หายไปด้วย แม่ทรางเพลิงจะมาบังเกิดในฝ่าเท้าแห่งกุมารผู้นั้น ถ้าเปนชาย แม่ทรางเพลิงขึ้นฝ่าเท้าขวา ๓ ยอด ซ้ายยอด ๑ ถ้าเปนหญิงแม่ทรางเพลิงขึ้นฝ่าเท้าซ้าย ๓ ยอด ขวา ยอด ๑ แลบริวาร ๔๐ ยอดนั้น ก็มาขึ้นน่าแค่งอยู่ ข้างละ ๒๐ ยอดครั้นออกจากเรือนเพลิงได้ ๓ เดือนแล้วนั้น แม่ทรางที่ฝ่าเท้าก็เลื่อนขึ้นตั้งอยู่นาภียอด ๑ เมื่อได้ ๔ เดือนนั้น จึ่งกระทำให้หลังเท้า นั้นฟกขึ้นสน่อย ให้เมื่อยข้อเท้ากินเข้าให้ระคายคอให้นอนนานตื่น ครั้นได้ ๖ เดือน แม่ทรางจึ่งขึ้นอีกยอด ๑ เปน ๒ ยอดเข้ากัน จึ่งเปนเมดพรึงขึ้นมาข้างนอกเนื้อ สีดุจผลลูกหว้าสุก อยู่ไปได้ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ วัน บางแล้วก็ดาษจมหายไป ครั้นได้ ๘ เดือนแม่ทรางซึ่งมาในนาภีอีก ยอด ๑ บันจบกันเข้าเปน ๓ ยอด บริวารขึ้นอยู่ที่ข้อเข่าตลอดถึงข้อเท้า ครั้นได้ ๙ เดือนแม่ทรางก็เลื่อนขึ้นมานาภีอีกยอด ๑ เปน ๔ ยอดด้วยกัน จึ่งบริวาร ๔๐ ยอดนั้น ก็กระจายกันออกไปขึ้นกลาง แลหัวเข่าบ้าง จึ่งตั้งยอดแดงดังผลมะไฟแล้วก็ดำด้านลงขอบแดงลามออกไปดุจเพลิงไหม้ แลหนังนั้นก็พองเลื่อนเข้าหากัน ครั้นว่าสุก ออกพร้อมกันแล้วก็กระทำให้ปวดแต่เท้าตลอดถึงก็ดีถ้าแลแพทย์เหนดังนี้แล้วอย่าให้รักษาเลย...*", ซางไฟ ก็เรียก. ดู ซางเจ้าเรือน ประกอบ.

ซางไฟ ดู ซางเพลิง.

ซางวัว ดู ซางโค.

ซางสะกอ น. ซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันพุธ โรคนี้เกิดกับ

ทารกได้ตั้งแต่แรกเกิด ทารกจะมีเม็ดยอดที่เป็นแม่ขึ้นบริเวณท้องส่วนบน ๔ เม็ด มีบริวาร ๔๐ เม็ด (บางตำราว่า ๔๒ เม็ด) ซึ่งอาจรักษาให้หายได้ใน ๑๔ วัน แต่ถ้ารักษาไม่หาย และมีอาการคงอยู่ถึง ๓ เดือน เม็ดยอดจะกระจายไปทั่วร่างกาย ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ถ้ากระจายไปที่ลำไส้จะทำให้ท้องผูก ปัสสาวะขัด เมื่อเป็นอยู่นานและรักษาไม่ถูกต้อง อาจทำให้ถึงตายได้ ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๕๕] ตอนหนึ่งว่า "*... อันว่าลักษณทรางสกอนี้มีแม่ ๔ ยอดขึ้นประจำในนาภีทั้ง ๔ ยอด เมื่ออยู่ในเรือนไฟนั้น ๓ วันเขม่าจึ่งขึ้นมีบริวาร ๔๒ ยอด ขึ้นกำกับแม่ทั้ง ๔ ยอดนั้นจึ่งบริวารข้างละ ๑๐ ยอดนั้นลงมาประจำอยู่ทวารหนักนั้น ๔ ยอด ประจำอยู่ม้ามนั้น ๕ ยอดอยู่กระหม่อมนั้นยอด ๑ ครั้นออกจากเรือนไฟแล้วจึ่งเปนเขม่าตาน เขม่าทราง เมื่อได้ ๓ เดือนจึ่งบริวารทั้งนั้นกระจายออกทั่วทั้งตัว แลลำไส้แลทรางซึ่งประจำทวารหนัก ๔ ยอดนั้นมักให้เปนพรรดึก แลให้ขัดอุจาร ขัดปสาว แล ทรางซึ่งประจำม้าม ๕ ยอดนั้นก็กระจายออกยอดอกแล้วก็สำแดงออกมาที่ศอ ที่ลิ้น ที่ปากขึ้นอยู่ ๓ เดือน ถ้าแพทยเหนดังนี้แล้วให้พิจารณาดูให้รู้จักว่ากำเนิดทรางสกอวางยา จึ่งจะชอบโรค ถ้าแลมิรู้จักกำเนิดทรางสกอวางยามิต้องด้วยโรค ถ้าแลวางยาผิดเข้าไปเมื่อใด กุมารผู้นั้นก็จะแตกตายแต่ใน ๒ เดือนเปนอันเที่ยง...*", เขียนว่า ทรางสกอ ทรางสะกอ ก็มี. *ดู ซางเจ้าเรือน ประกอบ.*

ซางเหนบ *ดู ซางกระแหนะ.*

เป็นกำลัง ว. อย่างหนัก, อย่างแรง ดังคัมภีร์ตักกะศิลา [๑๔/๕๑๓] ตอนหนึ่งว่า "...ทีนี้จะว่าด้วยลักษณะไข้ดาวเรือง ให้จับเท้าเย็นมือเย็นให้ตัวร้อนเป็นเปลว ให้จักษุแดงดังโลหิตให้ปวดศีร์ษะเป็นกำลังดังว่าจักษุจะแตกออกมา ให้อาเจียนเป็นกำลัง ให้เชื่อมมัวร้อนในกระหายน้ำหอบสอึก...".

เภาะเข้า, เพาะเข้า *ดู กระเพาะเข้า.*

เภาะน้ำ, เพาะน้ำ *ดู กระเพาะน้ำ.*

เรือนไฟ น. สถานที่ที่มารดาหลังคลอดบุตรใช้อยู่ไฟ. เรือนเพลิง ก็เรียก.

ละออง น. ชื่อโรคเด็กชนิดหนึ่ง เกิดกับทารกแรกเกิดถึงเด็กอายุไม่เกิน ๕ ขวบ ๖ เดือนผู้ป่วยจะมีฝ้าบาง ๆ เกิดขึ้นในปาก ลำคอ กระพุ้งแก้ม หรือบนลิ้น ฝ้าบาง ๆ นี้อาจมีสีต่าง ๆ กัน ทำให้มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป นอกจากนั้นโรคนี้ยังมีเจ้าเรือนและชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามวันเกิดของผู้ป่วยด้วย ได้แก่ ละอองแก้ววิเชียรเป็นละอองที่เกิดกับเด็กที่เกิดวันจันทร์ มีซางน้ำเป็นเจ้าเรือน เป็นต้น. ละอองที่อาจทำให้มีอาการรุนแรงขึ้นถึงตายได้ เรียกละอองพระบาท เช่น ละอองมหาเมฆ ละอองเปลวไฟฟ้า ละอองแก้ววิเชียร.

ละอองแก้วมรกฏ *ดู ละอองแก้วมรกต.*

ละอองแก้วมรกต น. ชื่อเรียกละอองที่เป็นกับทารกหรือเด็กที่เกิดวันอังคาร มีซางแดงเป็นซางเจ้าเรือน ผู้ป่วยมักมีอาการหน้าเขียวคล้ำจนเกือบดำ ลิ้นกระด้าง คางแข็ง อ้าปากไม่ได้ ชัก เท้ากำมือกำ ถ้ารักษาไม่หาย อาจตายได้ ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๕๖] ตอนหนึ่งว่า "*...ทีนี้จะกล่าวลักษณลอองแก้วมรกฏ เมื่อจะบังเกิดขึ้นนั้นร้ายนักมักให้หน้าเขียว ดำ ก็ดีแลให้ชักชักเท้ากำมืออ้าปากมิออกให้ลิ้นกระด้างคางแขง ถ้าแก้มิฟังกุมารผู้นั้นจะตายเปนเที่ยง...*", เขียนว่า ละอองแก้วมรกฎ ก็มี. *ดู ละอองประกอบ.*

ละอองแก้ววิเชียร น. ชื่อเรียกละอองที่เป็นกับทารกหรือเด็กที่เกิดวันจันทร์ มีซางน้ำเป็นซางเจ้าเรือน ผู้ป่วยมักมีฝ้าบาง ๆ สีขาวเป็นมันเมือก เกิดขึ้นในปาก ลำคอ กระพุ้งแก้ม หรือบนลิ้น มักมีอาการท้องขึ้น ท้องอืดมาก ท้องร่วงนับครั้งไม่ถ้วน เบื่ออาหาร เมื่อรุนแรงขึ้นผู้ป่วยจะมีไข้ นอนไม่หลับ สะดุ้ง ผวา ไอมาก ชักตาเหลือกขึ้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๓๘] ตอนหนึ่งว่า "*...อันว่าลักษณลอองแก้ววิเชียรนั้น ท่านให้พิจารณาดูในเพดานแลลิ้นแลกระพุ้งปากทั้ง ๒ ถ้าเหนขาวดังกล้ำมะพร้าวยังไม่ได้ขูดนั้นชื่อว่าลอองพระบาท เกิดเพื่อหละแสงพระจันทรกระทำให้ลงไปจนตาแขง จะนับเวลามิได้ส่วนลงก็ให้ลงไป ส่วนท้องขึ้นก็ขึ้นไปเปนกำลัง สมมุตว่าทั้งขึ้นทั้งล่องแพทยจะรักษายากนัก แลพิจารณาเพดานแลลิ้นแลกพุ้งแกมทั้ง ๒ นั้นเหนขาวเปนมันเลือกดุจมะพร้าวกทินั้น ชื่อว่าลอองแก้ววิเชียรเกิดเพื่อทรางน้ำ กระทำให้เลือกไปทั้งปากจะกินเข้า นมก็มิได้ ถ้าแพทย์วางยาชอบจึ่งตกไปทีเดียวมิได้กลับขึ้นอีก ถ้าแลยามิชอบเปนแต่ประทังอยู่...". ดู ละออง ประกอบ.*

ละอองทับทิม *ดู ละอองเปลวไฟฟ้า.*

ละอองเนียรกรรถี, ละอองเนียรกันดี น. ชื่อเรียกละอองที่เป็นกับทารกหรือเด็กที่เกิดวันศุกร์ มีชางช้างเป็นชางเจ้าเรือน ดังตำรายาศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์)[๔/๓๑] ตอนหนึ่งว่า *"...สิทธิการิย จะกล่าวลักษณะกุมารกุมารี เกิดวันศุกร์ทรางช้างเป็นเจ้าเรือน ทรางแกลบเป็นทรางจร หละชื่อแสงพระจันทร์ ละอองชื่อเนียรกรรถี ลมชื่ออริศ จรประจำทรางช้างวันศุกร์ ในอาการทรางช้างนั้น เขม่ามักขึ้นในเรือนไฟ ถ้าขึ้นหลายชั้นขึ้นมาแต่ลำคอถึงลิ้นแล้วดาษไปทั้งปาก ให้ไออกแห้ง ให้ลงให้รากกระหายน้ำ กินข้าวกินนมมิได้...". ดู ละออง ประกอบ.*

ละอองเปลวไฟฟ้า น. ชื่อเรียกละอองที่เป็นกับทารกหรือเด็กที่เกิดวันเสาร์ มีชางโจรเป็นชางเจ้าเรือน และทารกหรือเด็กที่เกิดวันอาทิตย์ มีชางเพลิงเป็นชางเจ้าเรือน ผู้ป่วยมักมีเม็ดหรือยอดสีแดงคล้ายสีชาดหรือสียอดทับทิมผุดขึ้นมาตามฝ้าบาง ๆ ที่เกิดขึ้นในปาก ลำคอ กระพุ้งแก้ม หรือบนลิ้น เมื่อรุนแรงขึ้นมักจะมีอาการลิ้นกระด้าง คางแข็ง ตาค้าง ชัก เท้ากำมือกำ ตัวร้อนจัด ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๘๐] ตอนหนึ่งว่า *"...ทีนี้จะว่าด้วยลอองพระบาทอันชื่อว่าเปลวไฟฟ้า ลอองทับทิม ก็ว่าอันประจำทรางโจรนั้นต่อไป ให้แพทย์ทั้งหลายพึงรู้โดย สังเขป ฯ. อันว่าลักขณลอองพระบาทอันชื่อว่าเปลวไฟฟ้า ลอองทับทิมก็ว่านั้น เมื่อจะตั้งก็บังเกิดขึ้นเมดยอดแดงดังน้ำชาดมิฉะนั้นดุจดังยอดทับทิมกระทำพิศม์ ให้ลิ้นกระด้างคางแข็งแลให้ตาแข็ง ให้ชักเท้ากำมือ ให้ตัวร้อนเปนกำลัง ถ้าแก้มิทันท่านกำหนดไว้แต่เช้าจนเที่ยงตาย ถ้าแพทยจะรักษาท่านห้ามอย่าให้วางยาอันร้อน เข้าเล่า น้ำมัน น้ำซ่ม นั้นเลย ท่านให้แก้ด้วยยาอันเยน หอม ฝาด ขมนั้นจึ่งรอดชีวิตรแลลอองพระบาท ๗ ประการนี้ดุจกันฯ..."*, ละอองทับทิม ก็เรียก. *ดู ละออง ประกอบ.*

ละอองพระบาท, ลอองพระบาท *ดูใน ละออง.*

ละอองมหาเมฆ น. ชื่อเรียกละอองที่เป็นกับทารกหรือเด็กที่เกิดวันพฤหัสบดี มีชางโคเป็นชางเจ้าเรือน ผู้ป่วยมักมีเม็ดยอดสีม่วงคล้ำขึ้นในปาก เมื่อรุนแรงขึ้นจะมีอาการหน้าเขียว ชัก เท้ากำมือกำ ตาช้อนสูง อุจจาระปัสสาวะไม่ออก ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๒๖] ตอนหนึ่งว่า *"...อันว่าลักขณลอองพระบาทอันชื่อว่ามหาเมฆนั้น เมื่อจะบังเกิดตั้งขึ้นดังดอกกแบกช้ำ กระทำพิศม์นั้นมากกล้านัก จับให้หน้าเขียว ชักเท้ากำมือ แลให้ตาช้อนดูสูง แล้วให้อุจารปัสาวะมิตก...". ดู ละออง ประกอบ.*

ละอองแสงเพลิง น. ชื่อเรียกละอองที่เป็นกับทารกหรือเด็กที่เกิดวันพุธ มีชางสะกอเป็นชางเจ้าเรือน ผู้ป่วยมักมีฝ้าขาวตามกระพุ้งแก้ม ซึ่งเมื่อเป็นอยู่หนึ่งวันกับหนึ่งคืนแล้วจะเปลี่ยนเป็นสีเขียวคล้ำ เมื่อรุนแรงขึ้น ผู้ป่วยจะมีอาการเชื่อมมึน ท้องร่วง อุจจาระสีเขียว ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๑๖] ตอนหนึ่งว่า *"...อันว่าลักขณลอองอันชื่อว่าแสงเพลิงนั้น บังเกิดขึ้นเพื่อทรางสกอ เมื่อแรกเกิดนั้นกระทำให้กระขาวข้างกระพุ้งปาก อยู่วันหนึ่งกับคืนหนึ่งก็ให้คล้ำเขียวเข้าดังใบไม้ แล้วทำพิศม์ให้เชื่อมมึน ให้ลงท้องให้อุจารนั้นเขียวดังใบไม้ด้วยเหตุว่าละอองนั้นลั่นลงไปจับเอาใส้อ่อนแลขั้วดีนั้น...". ดู ละออง ประกอบ.*

หล่น ก. ๑. (อาการหรือโรค) ตก ลาม เคลื่อน (ไปที่ส่วนอื่นของร่างกาย) ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๑๙] ตอนหนึ่งว่า *"...อนึ่งถ้ากุมารผู้ใดเมื่อตื่นนอนแลปากแดงแล้วให้เขฬ์ตกทรางจับเอาลิ้นก่อน จึ่งขึ้นศอเมื่อป้อนเข้าให้ไอแลรากแล้วก็หล่นลงไปให้ทำท้อง ครั้นนานมาให้อยากน้ำแล้วให้สันหลังแข็ง...".* ๒. (อาการหรือโรค) หาย ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๘๙] ตอนหนึ่งว่า *"...ถ้าจะแก้ทรางขึ้นปากละลายน้ำขมิ้นอ้อยกวาดหล่นดีนัก...".* ๓. หลุด ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๓๕] ตอนหนึ่งว่า *"...ถ้าผู้หญิงขึ้นข้างซ้ายเปนดังนี้ เมื่อแรกออกจากครรภมารดาได้ ๗ วันจึ่งสะดือหล่นแล้วได้วัน ๑ ทรางก็มาบังเกิดในเท้าทั้ง ๒ ข้างได้วัน ๑...".*

หละ น. ชื่อโรคเด็กชนิดหนึ่ง เกิดกับทารกที่มีอายุไม่เกิน ๓ เดือน ผู้ป่วยจะมีเม็ดพิษผุดขึ้นที่ปาก เม็ดพิษนี้มีทั้งชนิดไม่มียอดและชนิดมียอดแหลม โดยมีลักษณะต่าง ๆ กัน ๙ อย่าง ดังนี้ ยอดสีเหลือง ยอดสีแดง ยอดสีดำคล้ายน้ำหมึก ยอดสีเขียวใบไม้ ยอดสีดำคล้ายสีนิล ยอดสีม่วงคล้ำหรือสีดำแดงช้ำคล้ายสีลูกหว้าห่าม ยอดสีครามยอดสีขาว และไม่มียอดแต่ขึ้นเป็นสีแดงทั่วทั้งปาก นอกจากนี้ โรคนี้ยังมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามวันเกิดของผู้ป่วยด้วย ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๒๓๙] ตอนหนึ่งว่า *"... ถ้าแพทย์ผู้ใดจะรักษาให้ดูปากแลลิ้น แล้วให้*

รู้ว่าหละแห่งทรางอันกำเนิดหละแห่งทรางนั้นมีอยู่ ๙ ประการ ยอดเหลืองประการ ๑ ยอดแดงประการ ๑ ยอดดำดุจน้ำหมึกประการ ๑ ยอดเขียวดุจใบไม้เปนสายโลหิตอยู่ในประการ ๑ ยอดดำดังศีนิลประการ ๑ ยอดดังสีผลหว้าห่ามประการ ๑ ยอดดังสีครามประการ ๑ ยอดขาวประการ ๑ ให้รักษาดูตามธรรมเนียมทรางนั้นเถิด อนึ่งขึ้นแดงไปทั้งปากร้ายนักให้ยาจงดี อนึ่งขึ้นเตมไปทั้งสิ้น แลศีนั้นเหลือง ชื่อลอองพระบาท ถ้าขึ้นยอดนั้นเหลืองดังเมลดเข้าโภชชื่อแสงพระจันทร์ เมื่อขึ้นนั้นให้ลงท้องแลจักษุแขง...".

หละนิลกาฬ, หละนิลกาล น. ชื่อเรียกหละที่เป็นกับเด็กที่เกิดวันพฤหัสบดี ผู้ป่วยมีเม็ดสีคล้ำคล้ายสีนิล เมื่อทำพิษจะทำให้เป็นอัมพาตครึ่งตัว ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑๕/๑๗๙] ตอนหนึ่งว่า *"...อันลักษณะหละนิลกาฬนั้น เมื่อจะบังเกิดขึ้นให้ตายไปครึ่งตัว ร้องไห้มิออก ถ้าขึ้นอยู่ได้ ๑ วัน ๒ วัน ก็ดี กลายเป็นมหานิลกาฬกล้าขึ้นร้ายนัก ให้เขียวไป ทั้งตัว...". ดู หละ ประกอบ.*

หละเนระกันดี *ดู หละเนียรกัณฐี, หละเนระกันถี, หละเนรกัณฐี,หละนิลเพลิง.*

หละเนียรกัณฐี, หละเนระกันถี, หละเนรกัณฐี, หละนิลเพลิง น. ชื่อเรียกหละที่เป็นกับเด็กที่เกิดวันพุธ เริ่มแรกผู้ป่วยมีเม็ดเล็ก ๆ สีเขียวใบไม้ขึ้น แล้วเปลี่ยนเป็นสายยาวสีแดงที่ทอดผ่านยอดนั้น เมื่ออาการมากขึ้นเม็ดพิษจะเปลี่ยนเป็นสีคล้ำคล้ายสีนิล เมื่อเป็นได้ครบ ๕ วัน ผู้ป่วยจะมีอาการท้องร่วง ท้องขึ้น ปากแห้ง คอแห้ง ดังคัมภีร์ปฐมจินดา [๑๔/๑๖๑] ตอนหนึ่งว่า *"...อันว่าลักขณหละอันชื่อว่าเนียรกัณฐี นิลเพลิงนั้น เมื่อแรกจะบังเกิดขึ้นนั้น เห็นเขียวดังใบไม้สด แล้วเป็นสายโลหิตผ่านไปอยู่ใน ๕ วัน จะให้ลงท้อง ๆ ขึ้นแล้วให้ฝีปากแห้งคอแห้ง ...",* หละเนระกันดี, หละเนียรเพลิง ก็เรียก. *ดู หละ ประกอบ.*

หละเนียรเพลิง *ดู หละเนียรกัณฐี, หละเนระกันถี, หละเนรกัณฐี,หละนิลเพลิง.*

หละมหานิลกาฬ, หละมหานิลกาล น. ชื่อเรียกหละที่เป็นกับเด็กที่เกิดวันเสาร์ ผู้ป่วยมีเม็ดสีคล้ำคล้ายสีนิล เมื่อทำพิษจะทำให้มีอาการเหมือนหละนิลกาฬ แต่รุนแรงกว่ามาก ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑๕/๑๗๙] ตอนหนึ่งว่า *"...อันลักษณะหละนิลกาฬนั้น เมื่อจะบังเกิดขึ้นให้ตายไปครึ่งตัว ร้องไห้มิออก ถ้าขึ้นอยู่ได้ ๑ วัน ๒ วัน ก็ดี กลายเป็นมหานิลกาฬกล้าขึ้นร้ายนัก ให้เขียวไปทั้งตัว...". ดู หละ ประกอบ.*

หละแสงพระจันทร์ น. ชื่อเรียกหละที่เป็นกับเด็กที่เกิดวันจันทร์และวันศุกร์ ผู้ป่วยมักมีเม็ดพิษสีเหลือง ขึ้นที่บริเวณขากรรไกรซ้ายหรือขวา ขนาดโตเท่าเม็ดข้าวโพด ทำให้มีอาการท้องร่วง ตัวเย็น ลิ้นกระด้างคางแข็ง หน้าผากตึง ร้องไห้ไม่มีน้ำตา ตาแข็งค้าง เป็นต้น ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑๕/๑๘๓] ตอนหนึ่งว่า *"...อันว่าลักษณะหละแสงพระจันทร์นั้น เมื่อจะบังเกิดขึ้นเม็ดเติบเท่าเมล็ดข้าวโพดมีสีเหลือง ขึ้นตั้งแต่ต้นขากรรไกรซ้ายฤๅขวาก็ดุจกันแล้วจึงกระทำให้ลงท้อง ตาแข็ง แล้วให้ลิ้นกระด้างคางแข็ง แลให้ร้องไห้น้ำตาไม่มี ให้หน้าผากตึง แล้วให้ตัวเย็นดังนี้...". ดู หละ ประกอบ.*

หละอุไทยกาล, หละอุทัยกาล, หละอุทัยกาฬ น. ชื่อเรียกหละที่เป็นกับเด็กที่เกิดวันอาทิตย์ และวันอังคาร ผู้ป่วยมีเม็ดพิษสีแดง ไข้สูง ชัก ถ่ายอุจจาระปัสสาวะไม่ออก ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑/๓๕๕] ตอนหนึ่งว่า *"... อันว่าลักขณหละอุไทยกาล เมื่อจะบังเกิดนั้นให้ชัก เท้ากำมือ แล้วมักให้กระทืบตีนร้องไห้ แลให้ขี้เหยี้ยวมิออก...". ดู หละ ประกอบ.*